

הרב בנימין רקובר שליט"א

גדרי חיוב קטנים ונשים במצוות תלמוד תורה

א. תלמוד תורה כמצוה על האדם עצמו וכמצוה על האב.

הרמב"ם פותח את הלכות תלמוד תורה, ואומר: "נשים ועבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה, אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה, שנאמר: 'ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם' וכו'". בהלכה ב' הוא כותב: "כשם שחייב אדם ללמד את בנו, כך הוא חייב ללמד את בן בנו, שנאמר: 'והודעתם לבניך ולבני בניך'. ולא בנו ובן בנו בלבד, אלא מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים אף על פי שאינן בניו, שנאמר: 'ושננתם לבניך' — מפי השמועה למדו: 'בניך' — אלו תלמידך, שהתלמידים קרויין בנים, שנאמר: 'ויצאו בני הנביאים'. אם כן למה נצטוו על בנו ועל בן בנו? — להקדים בנו לבן בנו, ובן בנו לבן חברו". ורק בהלכה ג' הוא כותב: "מי שלא למדו אביו — חייב ללמד את עצמו כשיכיר, שנאמר: 'ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם', וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמוד קודם למעשה, מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה ואין המעשה מביא לידי תלמוד". ויש צורך להבין מדוע הרמב"ם מקדים את חובת הלימוד של האב, ורק אחר כך מביא את חיוב הלימוד של האדם עצמו, ואין הוא פותח בגוף המצוה, שאדם חייב ללמוד תורה, וכמו שכתב בהלכה ח': "כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה, בין עני בין עשיר, בין שלם כגופו בין בעל יסורין, בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש כחו, אפילו היה עני המתפרנס מן הצדקה ומחזור על הפתחים, ואפילו בעל אשה ובנים — חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה" וכו'. ומה עוד שבפרטי המצוות הוא כתב שהמצוה היא "לתלמוד תורה". ואם כי מקור דבריו של הרמב"ם הוא בגמרא בקידושין, שהאב חייב ללמד את בנו תורה מהפטוק "ולמדתם אותם את בניכם", ורק אם לא לימדו, הוא מחויב ללמוד בעצמו, וכמו שכתוב: "ולמדתם", אולם על הגמרא עצמה יש לשאול, מדוע חובת תלמוד התורה מובאת רק כתשלום לחיובו של האב, ואין היא מובאת כחובה בפני עצמה. הגמרא הייתה צריכה לומר את גוף הדין, שיש חובה על האדם ללמוד תורה, ולא להביא זאת רק כדין דיעבד, אם אביו לא לימדו. ולמעשה מתוך

1. דברים יא, יט.
2. דברים ד, ט.
3. דברים ו, ז.
4. מלכים ב' ב, ג.
5. דברים ה, א.
6. בדף כט ע"ב.

הגמרא יוצא שגם בתורה שבכתב מובא עיקר הדין כלימוד האב את בנו, ורק אם אביו לא לימדו, אומרת התורה שיש חיוב על הבן עצמו ללמוד, ויש צורך לעמוד על כך⁶.

ב. חיוב הקטן בתלמוד תורה.

ועוד יש להבין את דברי הרמב"ם, שכן בתחילת הלכה א' הוא כתב ש"קטנים פטורים מתלמוד תורה", ואילו בהלכה ג' הוא כתב שקטן שאביו לא לימדו מחויב ללמוד בעצמו, ואם כן יש חיוב על הקטן עצמו ללמוד תורה, ואין הוא פטור ממנה. ואם כי לפי ה"מגדל עוז" אין גורסים בהלכה א': "קטנים", וכן הוא במהדורת הרב קאפח, אבל לפי גרסתנו קשה. ועוד יש להבין בהלכה א' עצמה, ממה פטור הקטן בתלמוד תורה, ומה מחויב אביו ללמדו. וכמו כן יש צורך לברר מה היא כוונת הרמב"ם באמרו בהלכה ג' שהבן מחויב "ללמד את עצמו כשיכיר" — מה היא "הכרה" זו, והאם היא מקבילה לגיל שש ושבע שעליו דיבר הרמב"ם בהלכה ו'. ואם כי בשו"ע הרב, לאחר שכתב ש"חייב ללמד את עצמו כשיכיר", הוסיף וכתב: "וכשלומד לעצמו כשיגדיל ויכיר ויוכל ללמוד, אזי לא ילמד תחלה כל המקרא" וכו', ואם כן הוא מבין ש"הכרה" זו היא בשעה שהוא נהפך לגדול, אולם מתוך כך שהרמב"ם לא הזכיר את גדלותו, אלא רק את הכרתו, משמע שהוא סוכר שמדובר גם על קטן. ובמיוחד מודגש הדבר כשאנו משווים את דברי הרמב"ם כאן, לדבריו בהלכות מילה, שם הוא פותח את דבריו ואומר, ש"מצוה על האב למול את בנו", ולאחר מכן מוסיף שאם "נתעלם מבית דין ולא מלו אותו, כשיגדל הוא חייב למול את עצמו", ואם כן כשהרמב"ם סובר שהחיוב חל משיגדל — הוא כותב זאת כפירוש. ומתוך כך שאצלנו הוא לא כתב כך, מוכח שאצלנו מדובר על קטן, ויש צורך להבין כיצד ייתכן לחייב קטן בחיוב דאורייתא, שאינו דין חינוך, בשעה שבדרך כלל רק גדולים מתחייבים בחיוב זה. ובספר "עבודת המלך"⁷ הוסיף להקשות, שמלבד ה"סמ"ג" וה"חינוך" לא מצינו לאף אחד מן הראשונים שיכתוב שהחיוב הוא "כשיכיר", ואף ב"טור" לא כתב כך, ולכן כתב בעל "עבודת המלך" שהחיוב הוא אכן רק בשעה שהבן נהיה גדול, ויש

6. וכן הקשה ר' אברהם יעקב זלזניק, במאמרו: "בחיוב לימוד התורה" (הנדפס בקובץ "מאור החיים" בית נפתלי", חלק ח', סיוון חשמ"ז, עמ' סב).

7. הלכות תלמוד תורה, פרק ב', הלכה א'.

8. בפרק א', הלכה א'.

9. בהלכה ב'.

10. לר' מנחם קרקובסקי, הלכה ג', ד"ה ומש"ר.

לגרוס במקום "כשיכיר" — "בשכר"¹¹. אולם יש צורך לבאר כיצד יתיישבו דברי הרמב"ם על פי גרסתנו, שממנה משמע שמדובר גם על קטן.

ג. תלמוד ומעשה, מי מהם קודם.

ובסיומה של הלכה ג' כתב הרמב"ם: "וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמוד קודם למעשה, מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה, ואין המעשה מביא לידי תלמוד"¹², וכן הוא לשון ה"סמ"ג"¹³, ואם כן משמע שהתלמוד עדיף מן המעשה, וכפי שאומרת הגמרא בקידושין¹⁴. ולכאורה סותרים דבריו את מסקנת הגמרא במסכת בבא קמא¹⁵, שקיום עדיף מלימוד לעצמו. ואמנם בספר "אדני יד החזקה"¹⁶ הביא כתי"ת תימני שבו דברי הרמב"ם הללו כלולים בהלכה ה', ואין הם אמורים אלא לגבי הקדמת לימוד התורה לנישואין, אולם לפי גרסתנו קיימת לכאורה סתירה בין דברי הרמב"ם לגמרא במסכת בבא קמא. ותירץ בספר "אור צהיר"¹⁶, שהרמב"ם סובר כגרסת השאלות¹⁷, שלפיה תלמוד גדול ממעשה, ועוד תירץ, שהרמב"ם סובר כתירוצם של התוספות בקידושין¹⁸, שבגמרא במסכת בבא קמא מדובר על אדם שלמד כבר, ולכן קיום עדיף מלימוד¹⁹. וראה עוד ב"שיטה מקובצת" לבבא קמא²⁰, שכתב:

11. וראה עוד בספר "לחם יהודה" (לר' יהודה עייאש), שם.

11א. וכן הוא לשון הרמב"ם להלן, פרק ג', הלכה ג'.

12. מצוות עשה, יב.

13. בדף מ ע"ב.

14. בדף יז ע"א.

15. והובאו דבריו בספר "אמונה ותורה" (לר' משה שטרנבוך), שם.

16. לר' צבי הירש טורכוביץ, שם.

17. שהובאו בתוספות, בבא קמא, שם, ד"ה והאמר.

18. שם, ד"ה תלמוד.

19. וראה עוד כמה שכתבו בספר "יד המלך" (לר' אלעזר סגל לנדא), שם, ד"ה כוונת, ובספר "עבודת המלך" (לר' מנחם קרקובסקי), שם, ד"ה וכתב, לתרץ קושיה זו. אמנם ניתן לתרץ בפשטות, שהרמב"ם שינה כאן מלשון הגמרא בקידושין, שאמרה: "תלמוד גדול מהתלמוד מביא לידי מעשה", ופתח וכתב: "שהתלמוד קודם למעשה מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה", ואם כן הוא אינו מסיק מתוך מאמר זה שהתלמוד גדול מן המעשה כלל, אלא רק שמבחינת סדר הזמנים הלימוד קודם למעשה, ואם כן אין בדבריו סתירה לדברי הגמרא במסכת בבא קמא. וכן משמע מלשונו בהקדמתו לפירוש המשנה (בעמ' עט, במהדורת מוסד הרב קוק, ס"ק ח'): "ועל כן תמצא הצווי ככל התורה: 'ולמדתם אותם', ואחר כן 'לעשותם', מביא החכמה קודם המעשה, שבחכמה יגיע האדם למעשה, והמעשה — לא יגיע בו אל החכמה, וזהו מה שאמרו, עליהם השלום: שהתלמוד מביא לידי מעשה". וכן כתב המאירי ("בית הבחירה" לאבות, פרק א', משנה יז): "וע"ז הצד אמר שהמעשה עיקר, ומ"ש: 'תלמוד גדול' — רצו בו מפני שהוא קודם, והוא שפ"י הטעם דתלמוד מביא לידי מעשה" וכו'. וכן היא הגרסה בירושלמי (פסחים, פרק ג', הלכה ד'; חגיגה, פרק א', הלכה ז'): "התלמוד קודם למעשה". וראה גם בספרי עקב (פסקה מא), ובשאלות דרבי אחאי גאון, לך לך (סימן ז').

20. שם, ד"ה שהתלמוד.

"דהתם נשאל לפנייהם: אדם בבחרותו, מה טוב לו, אם לעסוק בקיום מצות או בתלמוד, ונמנו שטוב לו ללמוד בבחרותו, שהתלמוד מביאו לידי מעשה בסוף ימיו, והמעשה רב, שאם לא ילמד בבחרותו, לא ידע טוב המצות לקיימן בזקנותו, והכא בסוף ימיו קיימינן, והיינו דפריך: גדול התלמוד שהוא מביא לידי מעשה בסוף ימיו, ואז המעשה רב" וכו', וראה גם בספר "תורת חיים".²¹

ד. לימוד לשם עצם הלימוד, ולימוד לשם הקיום.

רואים אנו אם כן, שלפי ההסבר השני שהבאנו, הרמב"ם מדבר על סוג לימוד אחר מזה שמדובר עליו בגמרא במסכת בבא קמא. הגמרא עוסקת באדם שלמד כבר, ויודע כיצד לקיים את המעשים, והוא אינו לומד אלא לשם עצם לימוד התורה. ואילו הרמב"ם עוסק באדם שלומד על מנת שידע כיצד לקיים את המעשים, ובכך מתורצת הסתירה בין דברי הרמב"ם לגמרא. ואם כן קיימים שני סוגים של לימוד תורה: לימוד לשם עצם לימוד התורה, ולימוד שנועד להקנות ידע כיצד לקיים את המעשים, והרמב"ם עוסק בלימוד שנועד להקנות ידע כיצד לקיים את המעשים, וזהו לימוד התורה שבו מחויב הקטן, וכפי שכותב המאירי²² לגבי חיוב האב ללמד את בנו: "איך האב חייב בלמוד תורת הבן אלא תורה שבכתב עד שידע ענין המצות ויקיים אותם כראוי" וכו'. ועל פי זה ניתן יהיה ליישב את כל הקושיות שהקשינו, ולבאר את דברי הרמב"ם באר היטב. בפרטי המצוות כותב הרמב"ם שהמצוה היא "ללמוד תורה", מכיוון שבדבריו אלו כלולים שני חלקי המצוה: גם הלימוד על מנת ללמוד, וגם הלימוד על מנת לקיים. לאחר מכן פותח הרמב"ם את הלכותיו במצוות תלמוד התורה העיקרית²³, שהיא תלמוד תורה על מנת ללמוד, וכותב שקטנים פטורים ממנה, אולם מיד הוא מוסיף שאף על פי שקטן פטור מגוף המצוה, מכל מקום אביו מחויב ללמדו תורה על מנת שידע לקיימה, ובכך הוא עוסק בהלכות א"ז, ולאחר מכן, בהלכה ח', הוא חוזר לדון בגוף המצוה, ואומר שכל איש חייב ללמוד. ואם כן ההלכות שבהן אנו דנים עוסקות במצוות תלמוד תורה על מנת לדעת לקיימה, ובכך גם עוסקים הגמרא בקידושין והפסוק, ומכיוון שחיוב זה מוטל בראשונה על האב — לכן הם אומרים שהאב חייב בכך, ורק אם האב לא נמצא, הבן חייב ללמוד לבד, שכן אין הם עוסקים בעיקר המצוה, דהיינו עצם הצורך ללמוד לשם הלימוד עצמו, שבו עיקר החיוב מוטל על האדם עצמו בכל

21. לר' אברהם חיים שור, בבא קמא, שם, ד"ה והאמר.

22. "בית הבחירה", קידושין ל ע"א.

23. ראה בחידושי ה"חחם סופר" לנדרים (פא ע"א, ד"ה שלא), וכן בדברי מרן הראי"ה קוק זצ"ל, במבוא ל"שכת הארץ", סימן טו (עמ' סא), ועיין עוד ב"אורות התורה", פרק ח', סעיף

ימי חייו, ללמוד בכל יום ויום, אלא רק במצוה ללמוד על מנת לדעת, ובמצוה זאת, לאחר שהאב לימד את בנו מה הם המעשים שעליו לעשות, הרי הוא פטור מן המצוה. ועל פי יסוד זה²³ ניתן יהיה להבין אף את דברי הרמב"ם, שהבן חייב "ללמד את עצמו כשיכיר", ולא "כשיגדל", כפי שהוא בהלכות מילה, שכן אמנם לפני היכנסו לעול מצוות, אין הילד מחויב במצוות תלמוד תורה, אולם בשעה שהוא יתחייב במצוות — הוא יצטרך לעשותן כמלואן, ולשם כך הוא חייב ללמוד קודם להיותו מחויב במצוות, ולכן כותב הרמב"ם שמשעה שהוא "מכיר" יודע את חיובו במצוות, הוא חייב ללמוד על מנת שיוכל לקיימן בשעה שיגדיל, וכפי שהיה האב חייב ללמדו מגיל שש ושבע, על מנת שבשעה שיגיע לעול מצוות, ידע מה עליו לקיים²⁴. ואם כן מובן שניתן לחייב את הקטן במצוה זו, וכפי שניתן לחייבו במצוות חינוך, וכמו כן מובן גם שהרמב"ם עוסק בתחילת הלכותיו בחיוב הבן בלימוד, ורק בהלכה ח' הוא כותב שהאדם עצמו חייב בלימוד, שכן בהלכות א' יז' עוסק הרמב"ם בחיוב לימוד התורה על מנת לקיימה, וחיוב זה מוטל בעיקרו על הקטן, כדי שידע כיצד לקיים את המצוות בגדלותו, ורק בהלכה ח' מגיע הרמב"ם לעסוק בחיוב לימוד התורה לשם עצם קיומה, שהיא מוטלת על האדם בגדלותו לכל ימי חייו, ולכן רק שם פותח הרמב"ם ואומר שכל אדם חייב ללמוד תורה. ואם כי גם המלים: "נשים ועבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה", הנאמרות בתחילת הלכה א', מתייחסות ללימוד התורה לשם עצם הלימוד, אך אין הם אלא פתיחה להלכות המתייחסות לחיוב לימוד התורה לשם קיומה, שאמנם קטנים פטורים מלימוד התורה לשם עצם הלימוד, אך האב חייב ללמד את בנו תורה כדי שידע לקיימה, ואילו בגוף הדין של לימוד התורה לשם עצם הלימוד עוסק הרמב"ם רק בהלכה ח', ולכן רק שם הוא פותח ואומר ש"כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה" וכו'.

ה. פטור קטנים מתלמוד תורה.

והנה, בספר "משנה כסף"²⁵ הקשה, שלפי דברי הגמרא בקידושין²⁶, ש"כל שאחרים מצווין ללמוד, מצווה ללמד את עצמו" וכו', קשה מדוע הרמב"ם כתב בתחילת דבריו²⁷, ש"קטנים פטורים מתלמוד תורה"? הרי גם קטנים צריכים להתחייב בתלמוד תורה, מתוך שהאב מצווה ללמדם. ועיין מה שתירץ שם. אולם לפי דברינו אין כאן כלל קושיה, שהרי בתחילת דבריו עסק הרמב"ם במצוות תלמוד התורה

23. שעמד עליו גם ר' ירמיהו לעוו, בספרו "דברי ירמיהו", הלכות תלמוד תורה, פרק א', הלכה א'.

24. וראיתי שכתב כן גם בספר "משא בני קהת", לר' שמאי קהת הכהן גראס, בהלכה א', וראה עוד בליקוטי שיחות, חלק יד, עמ' 236.

25. לר' דוד שירירי, הלכה א', ד"ה נשים.

26. בדף כט ע"ב.

27. בהלכה א'.

לשם עצם הלימוד, ואילו בהמשך דבריו הוא עסק במצוות תלמוד התורה לשם קיומה, לפי זה מוכן שאמנם בהמשך דבריו כתב הרמב"ם²⁸ שקטן "אביו חייב ללמדו", אולם שם עסק הרמב"ם בחיוב תלמוד התורה לשם קיומה, ובכך אמנם מצווה גם הקטן עצמו, וכפי שכתב הרמב"ם בהלכה ג', ואילו בתחילת דבריו עסק הרמב"ם בתלמוד התורה לשם עצם הלימוד, שבו אין האב מצווה, ומכיוון שכן כתב הרמב"ם שאף הקטנים עצמם פטורים מתלמוד תורה.

2. שני חלקים בלימוד לשם הקיום.

אך יש להוסיף שגם במצוות תלמוד התורה לשם קיומה יש שני פסוקים, האחד לחייב את האב במצוה זו, והשני לחייב את הבן עצמו בה, וכפי שכתבה הגמרא בקידושיין²⁹, ובעקבותיה הרמב"ם, בהלכה א' ובהלכה ג', ועל פי זה ניתן יהיה לדחות את הערת בעל ה"תורה תמימה"³⁰ על הגמרא במסכת בבא בתרא. הגמרא במסכת בבא בתרא³¹ אומרת, "שבתחלה מי שיש לו אב, מלמדו תורה, מי שאין לו אב, לא היה למד תורה; מאי דרוש? 'ולמדתם אותם' — ולמדתם אתם; התקינו שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים" וכו'. וכתב בעל ה"תורה תמימה"³²: "בודאי א"א לפרש כן לענין זה שאין לו אב אינו בלמוד כלל, שהרי תכלית הלמוד היא שמירת המצות, וכמ"ש הכתוב³³: 'ולמדתם לעשותם, ואמרו בתו"כ פ' אחרי'³⁴, ובספרי פ' ראה³⁵: כל שאינו במשנה אינו במעשה, ובשמירת המצות הלא כל ישראל ערכים זב"ז, וא"כ ממילא מצווים ללמדו כדי שידע לשמור ולקיים" וכו'. אולם לפי דברינו מוכן שאין כל קושי בדבר, שכן גם אם הגדול התמעט ממצוות "ולמדתם אתם בניכם" לגבי מי שאינו בנו, מכל מקום ישנו חיוב נוסף של "ולמדתם אתם ושמרתם לעשתם"³⁶, ובחיוב זה מחויב הקטן עצמו. ניתן מצד אחד למעט לגמרי את הגדול מללמד את מי שאינו בנו, ומצד שני להשאיר חיוב זה על הקטן, ואין סתירה בין שני הדברים, ובכך מתיישבת הדרשה המובאת במסכת בבא בתרא, הממעטת את חיוב תלמוד התורה לגבי מי שאינו בנו, וזאת על אף שחיוב הלימוד על מנת לקיים נשאר בתקפו.

28. בהלכה א'.

29. בדף כט ע"ב.

30. לדברים יא, יט.

31. בדף כא ע"א.

32. בס"ק מו.

33. דברים ה, א.

34. יח, לא.

35. יב, כח.

36. דברים ה, א.

ז. לימוד לשם הקיום במצוות תלמוד תורה עצמה.

ועוד יש להעיר, שמצד זה של לימוד תורה על מנת לדעת לקיימה, יש חיוב ללמוד את התורה לא רק על מנת לדעת לקיים את כל הדינים שאינם תלמוד תורה, אלא גם על מנת לדעת כיצד לקיים את גוף מצוות תלמוד תורה לשם הלימוד. יש חיוב של תלמוד תורה בקטן גם לגבי מה שאינו דין, אלא "יגדיל תורה ויאדיר" בלבד, על מנת שהקטן ידע כיצד ללמוד תורה לשם עצם לימוד התורה. ולפי זה ניתן להסביר, שהרמב"ם פוסק³⁷ שהאב חייב ללמד את בנו תורה שבכתב — לא כהכנה להבנת הדינים, שהרי לא כל התורה שבכתב היא הכנה להבנת דינים, אלא כהכנה ללימוד התורה לשם עצם לימוד התורה, שגם היא מצוה, ומשום כך כותב הרמב"ם שיש חיוב על האב ללמד את בנו תורה שבכתב. וניתן לומר שהרמב"ם סבר שיש חשיבות יתרה להכנה למצוות תלמוד התורה מאשר להכנה לשאר המצוות, ומעין סברתו של "ערוך השולחן"³⁸: "דבשלמא מצוות יקיים כשיגדיל, אבל אם לא ידע בתורה כלל עד שיגדיל, אז כשיגדיל יהיה כפרא אדם ויצא לתרכות רעה, דבאין תורה אין מצוות, לפיכך חייבתו תורה: 'ולמדתם אותם את בניכם' — להרגילו בתורה" וכו', ומכיוון שכן הקדים הרמב"ם את החיוב בלימוד התורה שבכתב לשאר הלימודים, אף שהם לימוד דינים. וראיה לדברינו, שיש חיוב על הקטן ללמוד תורה על מנת שידע לקיים את מצוות תלמוד התורה לשם עצם הלימוד, ניתן להביא לכאורה מתוך דברי ה"מדרש הגדול". על הפסוק: "ולמדתם אתם את בניכם" וגו'³⁹, מובא ב"מדרש הגדול": "ר' אליעזר אומר: אם חינכת בנך כשהוא נער, בדברי תורה, הוא מתגדל בה והולך, שנא': 'גם כי יזקין לא יסור ממנה' וכו', ואם כן משמע שמדובר על לימוד התורה עצמה, ש"הוא מתגדל בה והולך", וחיוב לימוד זה נלמד מן הפסוק: "ולמדתם אתם את בניכם". ואם כי ניתן היה גם להסביר שהמדרש עוסק בדין חינוך בלבד, וכפי שהוא אומר: "אם חינכת בנך" וכו', וכן משמע ב"מדרש משלי"⁴⁰, המסמיק דרשה זו לפסוק: "חנך לנער על פי דרכו" וגו', אולם מתוך כך שהמדרש אצלנו מסמיק את הדרשה לפסוק "ולמדתם אתם את בניכם" וגו', נראה שהוא סובר שזהו דין של תלמוד תורה, ואף מצד הסברה אין סיבה לחלק בין כל שאר המצוות, שהקטן מצווה ללומדן על מנת לדעת לקיימן, ובין מצוות תלמוד תורה.

37. בהלכה ר.

38. יו"ד, סימן רמה, סעיף ה'.

39. דברים יא, יט.

40. למשלי כב, ו.

ח. "שאינ מברכין בתורה תחלה".

נמצאנו למדים שיש במצוות תלמוד תורה שתי מצוות: מצוה ללמוד תורה לשם עצם הלימוד, ומצוה ללמוד תורה לשם קיומה, ושתיהן יחדיו מהוות את מצוות תלמוד תורה. ועל פי זה ניתן יהיה לבאר את דברי הגמרא בנדרים⁴¹. הגמרא שם אומרת: "דאמר רב יהודה אמר רב: מאי דכתיב 'מי האיש החכם ויבן את זאת' — דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולא פירשוהו, עד שפירשו הקב"ה בעצמו, דכתיב: 'ויאמר ה' על עוזבם את תורת' וגו', היינו 'לא שמעו בקולי', היינו 'לא הלכו בה', אמר רב יהודה אמר רב: שאין מברכין בתורה תחלה". וכתב שם הר"ן⁴²: "ומצאתי במגילת סתרים שלה"ר יונה ז"ל, דקרא הכי דייק שעל שלא ברכו בתורה תחילה אבדה הארץ, דאם איתא על עוזבם את תורת' כפשטא, משמע שעזבו את התורה ולא היו עוסקין בה, כשנשאל לחכמים ולנביאים למה לא פרשוהו? והלא דבר גלוי היה, וקל לפרש. אלא ודאי עוסקין היו בתורה תמיד, ולפיכך היו חכמים ונביאים תמהים על מה אבדה הארץ, עד שפרשו הקב"ה בעצמו, שהוא יודע מעמקי הלב, שלא היו מברכין בתורה תחלה, כלומר שלא היתה התורה חשובה בעיניהם כ"כ שיהא ראוי לברך עליה, שלא היו עוסקים בה לשמה, ומתוך כך היו מזולזלין בברכתה, והיינו 'לא הלכו בה', כלומר בכונתה ולשמה — אלו דברי הרב החסיד ז"ל, והם נאים, ראויין למי שאמרם". ובביאור דברי הגמרא והסבר הר"ן רבו הפירושים⁴³. אולם על פי היסוד שאמרנו ניתן לבאר, שטעותם הייתה בזה שחשבו שמצוות תלמוד תורה אינה אלא בלימוד לשם עצם הלימוד, ולא בלימוד לשם קיום המצוות. ניתן לבאר שהם סברו שאת מצוות לימוד התורה אין האדם מקיים אלא אם כן הוא לומד לשם עצם לימוד התורה, אך אם הוא לומד לשם קיומה, אין בכך משום מצוות הלימוד עצמה, אלא רק הכשר לקיום אותה מצוה, ומכיוון שכן, אמנם הם "עוסקין היו בתורה תמיד", אולם "לא היתה התורה חשובה בעיניהם כ"כ", להחשיב גם את הלימוד לשם הקיום כמצוות תלמוד תורה, ולכן היה הקב"ה צריך לחדש שגם אם לומד האדם לשם קיום התורה — הרי זה בגדר מצוות תלמוד תורה, וגם על כך יש לברך את ברכת התורה".

41. בדף פא ע"א.

42. בד"ה דבר זה.

43. וראה באריכות בספר "החפץ חיים", לר' חיים פאלאגי, סימן מא, ס"ק ב"לג.

44. ועיין עוד במה שכתב בזה ר' משה פיינשטיין בספרו "דברות משה" (קידושין, סימן מד, ענף ב', ד"ה והנה מצינו, וד"ה אבל), וכן הוא בפתיחה לשו"ת "באר משה" (לר' משה דאנושעווסקי, ד"ה ונדרים).

ט. חיוב נשים במצוות תלמוד תורה לשם קיומה.

אלא שלפי יסוד זה יהיה קשה מדוע הרמב"ם כתב רק לגבי קטן, ש"אביו חייב ללמדו תורה" וכו',⁴⁵ ושאם לא לימדו אביו, "חייב ללמד את עצמו כשיכיר" וכו',⁴⁶ לשם קיום התורה, ולא כתב כן לגבי אישה? הרי גם אישה חייבת במצוות תלמוד תורה על מנת לקיימה, ומצד זה היא חייבת כברכת התורה, וכפי שביאר ה"מגן אברהם"⁴⁷ בשם ה"אגור". ובמיוחד היה קשה הדבר אם היינו אומרים שהרמב"ם סובר כבן עזאי,⁴⁸ ש"חייב אדם ללמד את בתו תורה, שאם תשתה תדע שהזכות תולה לה" וכו', וכפי שפסק הרי"א⁴⁹ בסוטה: "אע"פ שאין האשה מצווה על תלמוד תורה, כמו שנא': 'ולמדתם אותם את בניכם' — ולא את בנותיכם, אם רצה ללמדה, הרשות בידו, כמבואר בקונטרס הראיות, ברא"י ב', ובזמן שהיו משקין את הסוטות — חייב אדם ללמד את בתו תורה, שאם תשתה ותנצל תדע שהזכות תלת לה"⁵⁰. וכן כתב ב"ספר חסידים"⁵¹: "חייב אדם ללמוד לבנותיו המצוות, כגון פסקי הלכות, ומה שאמרו שהמלמד לאשה תורה כאלו מלמדה תיפלות — זהו עומק תלמוד וטעמי המצוות וסודי התורה, אותן אין מלמדין לאשה ולקטן, אבל הלכות מצוות ילמד לה, שאם לא תדע הלכות שבת, איך תשמור שבת? וכן כל מצוות, כדי לעשות להזהר במצוות" וכו'.⁵² וכן הוא ב"ספר חסידים" כתב-יד פארמא,⁵³ וכן כתב היעב"ץ בספרו "מגדל עוז"⁵⁴, וראה גם כמה שכתב בספר "תורת ירוחם"⁵⁵. אולם בפשטות נראה שהרמב"ם אינו פוסק כבן עזאי, אלא כרבי אליעזר, ש"כל המלמד בתו תורה (כאילו) לומדה תפלות"⁵⁶, שכן משמע מהלכה יג',⁵⁷ וכן משמע מפשט דברי הגמרא בקידושין⁵⁸,

45. הלכה א'.

46. הלכה ג'.

47. אור"ח, סימן מז, סעיף יד, ס"ק יד.

48. בסוטה כ ע"א.

49. פרק א', הלכה ב', ס"ק ב'.

50. ומעין חילוק זה בתקופות חילק ר' יצחק פאלאג'י בספרו "יפה ללב", חלק ג', קונטרס אחרון ליוורה דעה, סימן רמו, סעיף ג' (דף קכב ע"ג): "שלא ילמד אדם את בתו תורה וכו' — היינו בזה"ו, דהלא בימות משה רבינו ע"ה היו בנות צלופחד חכמניות, דרשניות... ובהכי אתנה לן בדבורה שהיתה שופטת את ישראל, דמסתמא היתה בקיאה בס' המשפטים — חושן המשפט על לבה בתורה שבע"פ" וכו', וכן כתב שם בדבריו ליוורה דעה, סימן רסז, סעיף ה' (דף צ ע"א).

51. סימן שיג.

52. וראה ט"ז, יורה דעה, סימן רמו, ס"ק ד', ולא כמו שכתב בספר "תורת חיים" (לר' יעקב שלום סופר), אורח חיים, סימן מז, ס"ק יד, בהסבר דברי בעל "ספר חסידים".

53. סימנים תתלה, תתשא, תתשב.

54. "מגדל עוז", ברכות שמים, תעלה ג', ס"ק ל' (עמ' 34).

55. לר' ירוחם זאב צננוביץ, חלק א', אורח חיים, סימן א', ד"ה אבל לפי דקדוקי.

56. ולא כמו שכתב ר' צדוק הכהן מלובלין, בספרו "אוצר המלך", שם.

57. בדף כט ע"ב.

הממעטת את האב מן החיוב ללמד את בתו⁵⁸. ולפי זה מובן שאין הוא כותב שיש חיוב על האב ללמד את בתו תורה, כפי שהוא כתב לגבי בנו, אולם עדיין יש צורך להבין מדוע אין הוא כותב שהבת עצמה מחויבת ללמוד את הדינים שהיא צריכה לקיים.

י. תלמוד תורה לנשים על ידי אחרים.

וכמו כן יש צורך להבין מדוע הרמב"ם אינו פוסק שיש מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד תורה לנשים, וכפי שפסק לגבי תלמידים? הרי לפי שיטתו זהו חיוב בפני עצמו, הנלמד מפסוק מיוחד, ובפסוק זה לא התמעטו נשים. אמנם לפי שיטת ה"שיטה לא נודע למי"⁵⁹, ש"בתלמוד תורה לא אשכחן קרא דמייתר להזהיר ב"ד היכא דלא אגמריה אבוה", מובן שיש רק שני פסוקים, ומכיוון שיש מיעוט לגבי חיוב האב ללמד את בתו תורה, שוב אין חיוב כזה על אף אחד. אולם לפי שיטת הרמב"ם, שכתב⁶⁰ ש"מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים אע"פ שאינן בניו, שנאמר: 'ושננתם לבניך' — מפני השמועה למדו: 'בניך' אלו תלמידיך" וכו'⁶¹, אין זה מובן מדוע חיוב כזה אינו אמור גם לגבי נשים⁶². ונראה לבאר זאת על פי דברי הגמרא בבבא בתרא⁶³, שהכאנו קודם לכן. הגמרא שם אומרת ש"בתחלה מי שיש לו אב — מלמדו תורה, מי שאין לו אב לא היה למד תורה; מאי דרוש? 'ולמדתם אותם' — ולמדתם אתם; התקינו שיהו מושיבין מלמדי תנוקות" וכו', ולכאורה אין זה מובן מדוע "בתחלה... מי שאין לו אב לא היה למד תורה"? הרי גם אם מהפסוק "ולמדתם אתם" אין מקום לחיוב ללמד מי שאינו בנו, מכל מקום יש פסוק נוסף: "ושננתם לבניך" המלמד על חיוב זה. אלא נראה להסביר שאין בפסוק "ושננתם לבניך" משום חיוב, אלא זו היא מצוה בעלמא. כאשר הרמב"ם מביא⁶⁴ את דין לימוד האב את בנו, הוא כותב: "קטן, אביו חייב ללמדו", וכן כאשר הוא מביא את חיוב הכן ללמד את עצמו⁶⁵, הוא

58. ועיין עוד בדברי החיד"א בספרו "ברכי יוסף" (יורה דעה, סימן רמו, סעיף ז'), ובספרו "טוב עין" (סימן ד'), וכן בספר "לחם יהודה", לר' יהודה עייאש (בהלכה יג).

59. לקידושין כט ע"ב, ד"ה מחייב.

60. בהלכה ב'.

61. וכן היא שיטת הרס"ג (ועיין באריכות בפירושו ר' ירוחם פישל פערלא, שם, למצוה יד-טו, חלק א', דף קיז ע"ד ואילך).

62. ואין זה מסתבר לומר שכוונת הרמב"ם באמרו "תלמידיך" היא גם לנשים, שכן אם הרמב"ם היה סובר שיש על אדם זר חיוב ללמד תורה לאישה שאביה אינו מחויב ללמדה, ואביה מחויב פחות מכל אדם אחר בדין זה — מסתבר שהוא היה כותב דין זה במפורש.

63. בדף כא ע"א.

64. בהלכה א'.

65. בהלכה ג'.

כותב ש"חייב ללמד את עצמו", ואילו כאשר הרמב"ם מביא את דין הלימוד של כל חכם וחכם, הוא אינו נוקט בלשון ש"חייב", אלא רק ש"מצוה על כל חכם וחכם מישראל" וכו', ואם כן משמע שבניגוד לשני הדינים הקודמים — אין זו חובה, אלא מצוה בעלמא. ולפי זה מובן שמכיוון שאין זו חובה, אלא מצוה בעלמא, ומאידך גיסא קיים הלימוד: "ולמדתם אותם" — ולמדתם אתם, לכן לא היה מי שילמד את הילדים שאין להם אב קודם לתקנת יהושע בן גמלא. וניתן לומר שאמנם לאחר תקנת יהושע בן גמלא יש חיוב ללמד גם את מי שאינו בנו, אולם תקנה זו נתקנה רק לגבי לימוד הבנים, ולא לגבי לימוד הנשים, ולגבי הנשים נשאר המצב הקודם לתקנה, ולכן אין מי שמלמד תורה גם היום. אבל ראה במהרש"א שם, שביאר שגם לפני התקנה היה חיוב — לפי שיטת התוספות — על הבן עצמו ללמוד, וכמו שנאמר "ולמדתם אתם ושמרתם לעשתם", ובפשטות גם רש"י אינו חולק על עצם הדין הזה, אלא רק גרסתו הייתה שונה, ומחויב זה לא התמעטו נשים, ויש צורך להבין מדוע אין הרמב"ם כותב שנשים חייבות ללמוד בעצמן, וכפי שהקשינו קודם לכן. ואם כי בספר "אשר למלך" רצה לדייק מתוך יתור לשון הרמב"ם: "וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמוד קודם למעשה" וכו', ש"בכל מקום" — כוונתו לרבות נשים, המחויבות ללמוד בעצמן, כדי שידעו לקיים את התורה, אולם בפשטות, מתוך כך שהרמב"ם אינו מזכיר בפירוש שנשים חייבות בתלמוד תורה על מנת לדעת לקיים, נראה שהוא סובר שאין חיוב כזה, ויש צורך להבין את הסיבה לכך. ואמנם בספר "אמרי דוד" הסיק מתוך כך שהרמב"ם אינו מביא הלכה זו, שהרמב"ם עוסק כאן בלימוד התורה לשם עצם הלימוד, שממנו פטורה האישה, ולא בלימוד התורה לשם קיומה, שבו לכאורה היא צריכה להיות חייבת. אולם לפי שיטתנו, שהרמב"ם עוסק בהלכות אלו כדיני התורה לשם קיומה, קשה מדוע אמנם לא הביא הרמב"ם הלכה זו.

יא. פטור נשים ממצוות תלמוד תורה.

ואכן מתוך כך שהרמב"ם לא הביא הלכה זו, נראה לומר שהוא סובר שאמנם אין נשים חייבות במצוות תלמוד תורה, אף לשם קיומה. ואם כי ה"מגן אברהם" הביא בשם ה"אגור" שנשים חייבות במצוות תלמוד תורה, ומשום כך הן חייבות בברכת התורה, אך ניתן לומר שהרמב"ם חולק על כך, וסובר שנשים אינן חייבות במצוות תלמוד תורה, וייתכן שהן אף אינן מברכות את ברכת התורה, או שהן מברכות את ברכת התורה על אף שהן פטורות מלימוד התורה, מפני

66. ד"ה ולמדתם.

67. לר' אשר פויכטוונגר, בדבריו להלכה ג'.

68. לר' דוד מלינובסקי, סימן ד'.

טעמים אחרים, וכפי שהביא שם ה"מגן אברהם". אלא שיש צורך להבין מדוע אמנם חולק הרמב"ם על שיטת ה"אגור", וסוכר שאין נשים חייבות במצוות תלמוד התורה. ולכאורה היה ניתן לומר, שמכיוון שלדעת הרמב"ם יש איסור על לימוד תורה של אישה שלא לצורך קיום התורה, הרי גם אם תלמד האישה בעצמה לשם קיום התורה, יש חשש שהיא תחרוג מעבר לצורך זה, ותלמד גם דברים שאין לה צורך בהם לשם קיומם, ולכן לא חייבו אותה חכמים ללמוד בעצמה, גם אם אביה לא לימדה, מחשש שתעבור על האיסור. והרי זה מעין מה שביאר בספר "מעשה רקח"⁶⁹, שאיסור לימוד התורה שבכתב לנשים, הוא גזרה משום התורה שבעל פה. אולם לפי זה, בת שאביה לא לימד אותה כיצד לקיים את המצוות — יהיה עליה איסור ללמוד זאת בעצמה, והיא לעולם לא תדע כיצד לקיימן, וקשה הדבר מאוד לאמרו. ואולי היא יכולה לשכור אנשים על מנת שילמדוה את קיום המצוות, והיא לא תכשל באיסור לימוד התורה שלא לצורך קיומה⁷⁰. אולם למעשה נראה שאין אפשרות לומר את ההסבר הזה, שכן מתוך תחילת הלכה ג' ברמב"ם, משמע שהרמב"ם עוסק בלימוד תורה שהאב יכול לשכור בו מלמד לבנו, ובהלכה ז' כותב הרמב"ם שרק את התורה שבכתב מותר ללמד בשכר, ולא את התורה שבעל פה, ואם כן בהלכה ג' עוסק הרמב"ם בלימוד התורה שבכתב, ואילו האיסור של לימוד התורה של הנשים הוא רק לגבי התורה שבעל פה, ולא לגבי התורה שבכתב, וכפי שכתב הרמב"ם בהלכה יג, ואף על פי כן הרמב"ם אינו כותב בהלכה ג' שנשים חייבות בלימוד התורה בעצמן. ואפילו אם היה מדובר בהלכה ג' על התורה שבעל פה, אי אפשר היה להסביר שהרמב"ם אינו כותב שנשים חייבות בלימוד התורה בעצמן מחשש שילמדו גם שלא לצורך קיום התורה, שהרי האיסור בלימוד התורה שבעל פה לנשים אינו אמור אלא לגבי אב המלמד את בתו, אך על הבת עצמה אין איסור ללמוד, וכמו שכתב המהרי"ל בשו"ת החדשות⁷¹, וכן פסק ה"פרישה"⁷², והאריך בכך בשו"ת "ציץ אליעזר"⁷³, וראה גם בספר "האשה וחינוכה"⁷⁴ ובספר "אבי עזרי"⁷⁵. ואם כן חוזרת השאלה לקדמותה: מדוע אמנם סוכר הרמב"ם שנשים פטורות מלימוד תורה? ואולי הסיבה לכך היא, שמבחינה מעשית אי אפשר היה לחייב את הנשים ללמוד בעצמן, וכפי שמוכא בתשובות הגאונים⁷⁶,

69. לר' מסעוד חי רקח, הלכות תלמוד תורה, פרק א', הלכה יג.

70. ועיין עוד בדין שכירת מלמד לאישה, בפירושי ר' ירוחם פישל פערלא לספר המצוות לרס"ג, חלק א', דף קכה ע"ג, ד"ה ונראה.

71. סימן מה, ס"ק ב'.

72. יורה דעה, סימן רמו, ס"ק טו.

73. לר' אליעזר יהודה וולדינברג, חלק ט', סימן ג'.

74. במאמרו של ר' יוסף קפאח (בעמ' 32), ובמאמרו של מו"ר הגר"א שפירא שליט"א (בעמ' 43).

75. לר' אלעזר מנחם מן שך, הלכות תלמוד תורה, פרק א', הלכה יג.

76. מהדורת הרכבי, סימן תקנג.

שהאב מצווה ללמד את בנו תורה, ולא האם, "כי מה ידעו הנשים בתלמוד תורה?" וכו', אך עדיין צריך הדבר תלמוד.

יב. הסתמכות נשים על המסורת.

ואמנם לכאורה היה ניתן להסביר שלדעת הרמב"ם נשים אינן חייבות במצוות תלמוד תורה אף לשם קיומה, מכיוון שאין הן צריכות לתלמוד כלל על מנת לדעת לקיים את התורה, שכן הן יכולות לסמוך על מסורת המשפחה, וכפי שכתב המהרי"ל⁷⁷ ש"אפשר שילמדו ע"פ הקבלה — השרשים והכללות, וכשיסתפקו ישאלו למורה, כאשר אנו רואין בדורינו שבקיאות הרבה בדיני מליחה והדחה וניקור והלכות נדה וכיוצא בזה, והכל ע"פ הקבלה מבחוץ... וכן צריך לומר דהא דקאמר נמי תנוק ותנוקת, וכי ס"ד שלמדו כל זה? אלא על פי קבלת אביהם" וכו', וכן כתב בעל "ערוך השולחן"⁷⁸: "ומעולם לא נהגנו ללמדן מתוך הספר, ולא שמענו המנהג, אלא הדינים הידועים מלמדת כל אשה לבתה וכלתה" וכו', וראה מה שכתב בזה בספר "הדעה והדבור"⁷⁹ ובספר "מאזנים למשפט"⁸⁰, וכן בספר "מקוה המים"⁸¹. אולם מתוך דברי הרמב"ם נראה שאין להסביר כך. הרש"ר הירש כתב בפירושו לתורה⁸², ש"ברור שסתמא דגמרא מכיר לימוד תורה לבנות... וכן נהגו בישראל מאז ומתמיד" וכו', ואם כן הוא סובר שבנות ישראל למדו תורה מאז ומתמיד, ואף בזמן הגמרא, ולא סמכו על המסורת. ולכאורה כך סובר גם הרמב"ם, שכן הוא כותב בהלכות תשובה⁸³: "כל העוסק בתורה כדי לקבל שכר או כדי שלא תגיע עליו פורענות, הרי זה עוסק שלא לשמה, וכל העוסק בה לא ליראה ולא לקבל שכר, אלא מפני אהבת אדון כל הארץ שצוה בה, הרי זה עוסק בה לשמה, ואמרו חכמים: לעולם יעסוק אדם בתורה ואפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה; לפיכך, כשמלמדין את הקטנים ואת הנשים וכלל עמי הארץ — אין מלמדין אותן אלא לעבוד מיראה וכדי לקבל שכר, עד שתרכה דעתן ויתחכמו חכמה יתירה, מגלים להם רז זה מעט ומרגילין אותן לענין זה בנחת עד שישגוהו וידעוהו ויעבדוהו מאהבה", ואם כן הרמב"ם כותב בפירוש שמלמדים

77. בסימן קצט, ולכאורה סותרים דבריו את המובא בשו"ת מהרי"ל החדשות (סימן מה, ס"ק ב'), וראה מה שכתב בזה מו"ר הרב הראשי לישראל מן הגאון הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא שליט"א, במאמרו: "יסודי דינים הנוגעים לבנות" (הנדפס בספר "האשה וחינוכה", עמ' 42), ועיין עוד בשו"ת "יוסף אומץ" (לחיד"א) סימן סז, ד"ה ועוד קשיא.

78. יורה דעה, סימן רמו, סעיף יט.

79. לר' זלמן סורוצקין, חלק א', דרוש ג' (עמ' נט).

80. לר' זלמן סורוצקין, חלק א', סימן מב.

81. לר' משה מלכה, חלק ג', יו"ד, סימן כא.

82. דברים יא, יט.

83. פרק י', הלכה ה'.

נשים תורה, והוא דן רק באופן שיש ללמדן תורה, ואם כן הוא סובר שאין זה מספיק לסמוך על המסורת. ואם כי בהלכות תלמוד תורה, בהלכה יג, כתב הרמב"ם שאין מלמדים נשים תורה, ואפילו תורה שבכתב אין מלמדים אותן לכתחילה, אולם כבר ביארנו שבהלכה יג עוסק הרמב"ם בלימוד התורה לשם עצם הלימוד, וניתן לומר שאמנם לימוד זה אין מלמדים אותן, אך לימוד התורה לשם קיומה מלמדים אותן, ובכך עוסק הרמב"ם בהלכות תשובה. ואף על פי שבהלכות תלמוד תורה הרמב"ם אינו מזכיר כלל שיש חיוב ללמד את הנשים תורה, ואף לא לשם קיומה, ניתן לומר שהסיבה לכך היא שהחיוב הזה אינו נובע מצד דיני תלמוד תורה, אך מכל מקום נשים נצרכות לקיים את התורה, ולשם כך יש צורך ללמדן, ואין זה מספיק להסתמך על המסורת, ובכך עוסק הרמב"ם בהלכות תשובה. ברם, יש צורך לבאר מדוע אמנם סובר הרמב"ם שהחיוב ללמד את הנשים אינו כלול במצוות תלמוד התורה לשם קיומה, כפי שהוא לגבי קטנים, וכפי שהקשינו קודם לכן.

יג. טעם החיד"א לפטור נשים ממצוות תלמוד תורה.

והנה, החיד"א, כתב אף הוא ברבים מספריו, שנשים פטורות ממצוות תלמוד תורה לגמרי, ואף מלימוד התורה על מנת לדעת לקיימה. כך הוא כתב בספריו "ברכי יוסף"⁸⁴, שו"ת "יוסף אומץ"⁸⁵, "פתח עיניים"⁸⁶, הגהות "ברית עולם" ל"ספר חסידים"⁸⁷, ועוד⁸⁸. ובטעם הדבר כתב בספרו "דבש לפי"⁸⁹, ש"החיוב ללמוד תורה — בקול היוצא מהקנה שלא נפגם, וזה טעם שהנשים פטורות מתלמוד תורה, כי חוה פגמה הקול, והקנה פגום, ואין לדבר דברי תורה בקנה פגום" וכו'. אולם הרמב"ם לא ביאר בדבריו מהו טעם הפטור, ויש צורך להבין מדוע אכן סובר הרמב"ם שנשים פטורות ממצוות תלמוד תורה, גם לשם קיומה.

יד. מחלוקת בהסבר הגמרא בקידושין.

ונראה שהדבר תלוי בפשט דברי הגמרא בקידושין. קודם לכן ראינו שה"מגן אברהם"⁹⁰ כתב בשם ה"אגור", שחיוב הנשים בברכת התורה נובע מחיובם במצוות

84. אורח חיים, סימן מז, סעיף ז'.

85. סימן סז, ד"ה ובהכי נ"חא.

86. שבת לג, ד"ה ויותר.

87. סימן שיג.

88. ועיין עוד בספר "טוב עין", סימן ד'.

89. מערכת ש', אות ו'.

90. א"ח, סימן מז, סעיף יד, ס"ק יד.

תלמוד תורה לשם קיומה. אולם הגר"א חלק על דבריו אלו של ה"מגן אברהם", וכתב: "נשים כו' — עיין מ"א בשם אגור, ודבריהם דחויין מכמה פנים, וקרא צווח: 'ולמדתם את בניכם' — ולא בנותיכם, האיך תאמר: 'וצווננו', ונתן לנו? אלא העיקר ע"פ מ"ש תוספות וש"פ דנשים מברכות על כל מ"ע שהז"ג, וכמו שכתבתי לעיל סי' יז סעיף ב', ואף דקי"ל כאלו מלמדה תיפלות — דוקא בתורה שבעל פה, כמ"ש ביו"ד סי' רמ"ו סעיף ו". ואם כן הגר"א מוכיח מתוך הגמרא בקידושין⁹¹, האומרת: "ואיהי מנלן דלא מיחייבה למילף נפשה? דכתיב: 'ולמדתם' 'ולמדתם' — כל שאחרים מצווין ללמדו מצווה ללמד את עצמו, וכל שאין אחרים מצווין ללמדו אין מצווה ללמד את עצמו; ומנין שאין אחרים מצווין ללמדה? דאמר קרא: 'ולמדתם אותם את בניכם' — ולא בנותיכם", שמדאורייתא אין הנשים מצוות כלל בלימוד התורה. ויש צורך להבין כיצד יבארו ה"מגן אברהם" וה"אגור" את דברי הגמרא בקידושין לפי שיטתם. ונראה להסביר שלשיטת ה"מגן אברהם" וה"אגור", הגמרא בקידושין עוסקת רק בדין לימוד התורה לשם עצם הלימוד, ולגביו היא אומרת שהתורה פטרה את הנשים מלימוד תורה, אך אין היא עוסקת בלימוד התורה לשם קיומה, הנלמד מהפסוק "ושננתם"⁹² או מפסוק אחר, ובכך חייבות הנשים, כפי שהגברים חייבים בכך. ולעומת זאת הגר"א הבין, שהתורה מיצטה בדבריה אלו הן את לימוד התורה לשם עצם הלימוד, והן את לימוד התורה לשם קיומה, ומשניהם פטורות הנשים. לפי זה ניתן לומר שגם הרמב"ם סובר שהגמרא בקידושין עוסקת הן בלימוד התורה לשם עצם הלימוד, והן בלימוד התורה על מנת לקיימה, ומשניהם נתמעטה האישה, ולכן אין הוא כותב שנשים חייבות בלימוד תורה כל שהוא.

טו. חיוב נשים בברכת התורה.

אלא שלפי הסבר זה יהיה צורך להבין מה הוא לפי הרמב"ם המקור לחיוב נשים בברכת התורה. הגר"א כתב שהנשים חייבות בברכת התורה, כפי שהן מברכות על כל מצוות עשה שהזמן גרמן אף על פי שהן פטורות ממצוות אלו, ולפי זה יסבור הגר"א שנשים חייבות בברכה על מצוות עשה שהזמן גרמן אם הן מקיימות אותן. ואם כי בספר "ברכת אליהו"⁹³ כתב שלדעת הגר"א אין זה חיוב, אלא היתר לברך, אולם מלשון השו"ע: "נשים מברכות ברכת התורה", משמע בפשטות

91. שם, בס"ק יח. וראה עוד בספר "אשל אברהם" (לר' אברהם יעקב ניימרק), קידושין כט ע"ב, ד"ה כל.

92. כט ע"ב.

93. וראה ב"ענינים למשפט" (לר' יצחק אריאלי), קידושין כט ע"ב, ס"ק כ'.

93. לדודי הרה"ג ר' ברוך רקובר שליט"א, ס"ק יח, הערה 12.

שזהו חיוב, וכפי שהוא גם בסעיף הקודם⁹⁴, בו נאמר: "המשכים קודם אור היום ללמוד מברך ברכת התורה" וכו', וזהו חיוב⁹⁵. אולם כל זה אינו אמור אלא לשיטת הגר"א, אך לפי הרמב"ם אין אפשרות להסביר שחיוב הנשים בברכת התורה הוא בדומה לחיובן בברכה על מצוות עשה שהזמן גרמן, שהרי בהלכות ציצית⁹⁶ כתב הרמב"ם שנשים אינן מברכות על מצוות עשה שהזמן גרמן. ואכן מתוך קושיה זו הסיק בספר "תורת ירוחם"⁹⁷, שגם לפי הרמב"ם נשים פטורות רק ממצוות תלמוד התורה לשם עצם הלימוד, ולא מלימוד התורה לשם קיומה, ועל לימוד זה מברכים⁹⁸. אולם לפי דברינו, שהרמב"ם סובר שהגמרא בקידושין פטרה נשים מכל סוג לימוד שהוא, קשה הדבר. ותירץ הגרי"ז⁹⁹, שחיוב ברכת התורה הוא חיוב בפני עצמו, שאינו תלוי במצוות תלמוד התורה, ולכן הנשים מחויבות בו.

טז. מצוות תלמוד תורה כמצוות עשה שהזמן גרמא.

והנה, בספר "דמשק אליעזר"¹⁰⁰ כתב: "ולענ"ד ל"ד זאת למ"ע שהז"ג, דשם מחמת קלות המצות, שאין נוהג בכ"ז, הקיל הקב"ה על הנשים (וכמ"ש בטורי אבן). ולהכי יכולים הנשים להחמיר על עצמן ולברך, משא"כ בת"ת שהוא מ"ע שלא הז"ג, ואפ"ה אמר קרא: 'בניכם' — ולא בנותיכם, בזה אין יכולה להחמיר על עצמה ולברך, ולא מצינו דאשה תברך להכניסו בכרית, וכן שתוכל לברך על פדיון הבן. ואין להקשות מסוכה, דאיתא ג"כ דאשה תוכל לברך, אף דילפינן מקרא לפטור, דכתיב: 'האזרח' — להוציא נשים, דשאני שם דבאמת הוא מ"ע שהז"ג דנשים פטורות, רק דהו"א דנילף ט"ו ט"ו מחג המצות, להכי כתיב: 'האזרח', לאהדרה לכלל מ"ע שהז"ג, ולהכי תוכל להחמיר ולברך, משא"כ במ"ע שלא הז"ג, רק דרחמנא פטרה במעוט, בזה לא תוכל להחמיר ולברך. ומ"ש רבינו, דמ"ש: כל המלמד לבתו תורה כאלו מלמדה תפלות, זהו בתורה שבע"פ דוקא, הנה בחגיגה ג' א', גבי הקהל, דפריך הגמ': בשלמא אנשים באים ללמוד, נשים לשמוע, ואיתא בירושלמי ע"ז: דלא כב"ע, דאמר חייב אדם ללמד לבתו תורה, והלא בהקהל

94. סימן מז, סעיף יג.

95. וראה עוד בשו"ת "פרי השדה" (לר' אליעזר דייטש) חלק א', סימן לא; בספר "טוב ראייה" (למרן הראי"ה קוק זצ"ל), ברכות יב ע"א, ד"ה מה שחידש (עמ' סד); ובספר "זכרון למשה" (ספר זכרון לר' משה מנחם יוסף שובקס) עמ' שנ (כמאמרו של ר' פנחס פרידמן).

96. פרק ג', הלכה ט'.

97. לר' ירוחם זאב צננוביץ, חלק א', סימן א'.

98. וראה עוד בספר "אבי עזרי", לר' אלעזר מנחם מן שך, הלכות תלמוד תורה, פרק א', הלכה יג, ד"ה אולם.

99. בהלכות ברכות, פרק יא, הלכה טז, ד"ה והנה. ועייין עוד בספר "הסכמות הראייה" (למרן הראי"ה קוק זצ"ל), סימן קג, על היחס שבין ברכות התורה לבין התורה עצמה.

100. על ביאורי הגר"א שם, ס"ק יח.

קראו תורה שבכתב, ואפ"ה אמרו: נשים לשמוע, אבל לא ללמוד, וגם ביו"ד איתא דאינו כמלמדה תפלות, אבל לכתחילה אסור ללמדה, וא"כ איך תברך?".
 ואם כן, בתחילת דבריו מקשה ה"דמשק אליעזר" שאין לדמות את מצוות תלמוד תורה למצוות עשה שהזמן גרמן, שנשים יכולות להחמיר בהן על עצמן ולברך, וזאת מכיוון שמצוות עשה שהזמן גרמן חמורות פחות משאר המצוות, שהרי אין הן נוהגות בכל זמן. אולם לכאורה ניתן היה לומר שכוונת הגר"א היא, שגם מצוות תלמוד תורה עצמה מוגדרת כמצוות עשה שהזמן גרמא. לגבי מצוות קריאת שמע אומרת המשנה בברכות¹⁰¹ ש"נשים ועבדים וקטנים פטורין מק"ש וכו', ומסביר שם רש"י¹⁰²: "שהיא מ"ע שהזמן גרמא, וקי"ל בקדושין ונשים פטורות מדאורייתא" וכו', וכך פוסק הרמב"ם¹⁰³, ואם כן אנו רואים שמצוות קריאת שמע מוגדרת כמצוות עשה שהזמן גרמא, מכיוון שיש לה זמנים קבועים: ביום ובלילה. ולפי זה ניתן לכאורה להגדיר גם את מצוות תלמוד תורה כמצוות עשה שהזמן גרמא, שהרי גם לגביה פוסק הרמב"ם¹⁰⁴ ש"חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר: 'והגית בו יומם ולילה'", וניתן לכאורה לומר שזו היא כוונת הגר"א באמרו, שנשים חייבות בברכת התורה כפי שהן מברכות על כל מצוות עשה שהזמן גרמן, וכך תסולק קושית ה"דמשק אליעזר", אולם אם נסביר כך, לא יובן מדוע היה צורך בפסוק מיוחד למעט נשים ממצוה זו של תלמוד תורה? הרי ניתן ללמוד את פטור הנשים ממצוות תלמוד תורה מתוך כך שזו היא מצוות עשה שהזמן גרמא, ונשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמא. אלא מכאן מוכח שמצוות תלמוד תורה אינה מוגדרת כמצוות עשה שהזמן גרמא, וזאת מכיוון שהרמב"ם קובע¹⁰⁵: "עד אימתי חייב ללמוד תורה? עד יום מותו, שנאמר: 'זמן יסורו מלבבך כל ימי חיך'", ומסיים: "וכל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח", ואם כן יש חיוב ללמוד בכל רגע פנוי, ואין זו מצוות עשה שהזמן גרמא¹⁰⁶, ומה עוד שבנוסף לחיוב על מנת ללמוד, שמדבר עליו הרמב"ם בהלכה ח', יש חיוב נוסף ללמוד על מנת לקיים, וכפי שראינו קודם לכן, וחיוב זה אינו תלוי בזמנים, ולפי זה מובן שהיה צורך בפסוק מיוחד ללמד את פטור הנשים ממצוה זו, ואם כן קושית ה"דמשק אליעזר" חוזרת למקומה. ואמנם לכאורה ניתן היה להסביר שלשיטת הגר"א מצוות תלמוד תורה מוגדרת כמצוות עשה שהזמן גרמא, וכפי שהוכחנו קודם לכן מהלכה ח', אלא שמכיוון שבמצוות תלמוד תורה יש חלק נוסף שאינו תלוי בזמן, הייתה הוה אמינא שלא נגדיר זאת כמצוה התלויה בזמן, ולכן היה צורך בפסוק, כדי להשמיע

101. בדף כ ע"א.

102. בד"ה נשים.

103. בהלכות קריאת שמע, פרק ד', הלכה א'.

104. בהלכות תלמוד תורה, פרק א', הלכה ח'.

105. בהלכה י'.

106. וראה בספר "דברות משה" (לר' משה פיינשטיין). קידושין, סימן מד, ענף ב'.

שזו היא מצוות עשה שהזמן גרמא, וכפי שביאר ה"דמשק אליעזר" לגבי מצוות סוכה, ובכך תסולק קושית ה"דמשק אליעזר". ברם, למעשה הגמרא בקידושין¹⁰⁷ אומרת בפירוש שמצוות תלמוד תורה מוגדרת כמצוות עשה שלא הזמן גרמא, ולפי זה צריך לומר שכוונת הגר"א אינה אלא לומר שאנו מדמים את מצוות תלמוד תורה למצוות עשה שהזמן גרמא, וכפי שהבין ה"דמשק אליעזר". ונראה שהסברה שבדבר היא, שאמנם יש במצוה זו גם חלק בתלוי בזמן, וכפי שראינו בהלכה ח', אולם מכיוון ששאר חלקיה אינם תלויים בזמן, אין אפשרות לומר שהמצוה הזאת מוגדרת כמצוה התלויה בזמן.

יז. "נשים באות לשמוע".

ובסיום דבריו כתב ה"דמשק אליעזר", שיש להקשות על דברי הגר"א, מתוך דברי הירושלמי. הגר"א כתב, שהכלל: "כל המלמד לבתו תורה כאלו מלמדה תפלות" אמור לגבי התורה שבעל פה ולא לגבי התורה שבכתב, ואילו הירושלמי אומר, שמה שנאמר¹⁰⁸: "אנשים באים ללמוד, נשים באות לשמוע" — אינו כבן עזאי, ואם כן משמע שמחלוקת בן עזאי ורבי אליעזר קיימת גם לגבי התורה שבכתב, שבה עסקו במעמד הקהל, וגם לגביה סובר רבי אליעזר שאסור ללמד אותה לנשים, אלא לנשים מותר רק לשמוע אותה, ומכיוון שאנו פוסקים כרבי אליעזר, הרי שנשים אסורות ללמוד גם תורה שבכתב. אולם למעשה כבר כתב בספר "לחם יהודה"¹⁰⁹, שכוונת הגמרא בתגיגה היא שהאנשים למדו את התורה שבעל פה, והנשים את התורה שבכתב, שהיא מוגדרת כ"שמיעה", ואם כן לנשים מותר ללמוד את התורה שבכתב, וכפי שכתב הגר"א, וכן כתב בשו"ת "זקן אהרן"¹¹⁰, וראה עוד בפתחתה לשו"ת "באר משה"¹¹¹, בספר "יפה ללב"¹¹² ובספר "תורת ירוחם"¹¹³.

יח. קושיות הגר"א על שיטת ה"אגור".

והנה, הגר"א, עוד קודם שכתב: "וקרא צווח: 'ולמדתם את בניכם' — ולא בנותיכם, האיך תאמר 'וצווננו', 'ונתן לנו'?", פתח את דבריו ואמר: "עיינ מ"א בשם אגור, ודבריהם דחויין מכמה פנים", ונראה שכוונתו היא, שלפי שיטת ה"מגן אברהם"

107. בדף לר ע"א.

108. בתגיגה ג ע"א.

109. לר' יהודה עייאש, הלכה יג, ד"ה אבל הרב.

110. לר' אהרן וואלקין, מהדורה תנינא, חלק ב', סימן סו, ד"ה ונ"ל.

111. לר' משה דאנושעווסקי, ד"ה אך זה יש.

112. לר' יצחק פאלאג'י, חלק ג', יר"ד, סימן רמו, ס"ק יז (דף מו ע"ג).

113. לר' ירוחם זאב צכנוביץ, חלק א', סימן א', ד"ה לפי עניות דעתי.

כשם ה"אגור", שנשים חייבות בכרכת התורה מצד שהן חייבות בלימוד התורה על מנת לדעת לקיימה, אין זה מוכן מדוע הן חייבות בכרכה זו בכל יום? הרי לאחר שהן יודעות לקיים את המצוות, אין עליהן חובה ללמוד יותר, וכפי שכתב החיד"א בספרו "ברכי יוסף"¹¹⁴, שנשים חייבות ל"דעת הדינים שלהן, ואי בקיאי בהן, תו ליכא עלייהו שום סרך חיוב ללמוד"¹¹⁵, וכן כתב בשאר ספריו¹¹⁶. ואמנם לגבי גברים יש מצוה של "והגית בו יומם ולילה", ושל "פן יסורו מלבבך כל ימי חיך", וכפי שכתב הרמב"ם¹¹⁷, אולם נשים פטורות ממצוה זו, ולאחר שהן יודעות לקיים את התורה, אין עליהן חיוב ללמוד יותר. ומאידך גיסא יש להקשות, שלפי שיטת ה"מגן אברהם" בשם ה"אגור" אין זה מוכן מדוע נשים אינן מברכות לפני כל לימוד ולימוד מחדש? אמנם גברים מצווים בתלמוד תורה תמיד, ואין הפסק במצוותם, ומשום כך אין הם מברכים, וכפי שכתב בספר "שבלי הלקט"¹¹⁸, שברכת התורה "לא דמי לתפילין וציצית וסוכה, דלאחר שסלק התפילין והציצית מעליו ואחרי צאתו מן הסוכה, אזלה לה מצוה, וכל זמן שלא יחזור ויעשה מעשה הנחה ועיטוף וישיבת סוכה, המצוה מסולקת ממנו לגמרי, וליתה גביה כל עיקר, וסילוקא נראה וניכר, אבל תורה — אף אם פונה לעסקיו, יכול לדבר או להרהר בדברי תורה, ואפי' נכנס לבית הכסא ולבית המרחץ" וכו'¹¹⁹, אולם נשים אינן מצוות בתלמוד תורה תמיד, בלא הפסק, ולפי שיטת ה"מגן אברהם" וה"אגור" אין זה מוכן מדוע הן אינן מברכות לפני כל לימוד מחדש. [וכן הקשה גם בספר "תורת חיים"¹²⁰, ועיין שם בתירוץ, אולם בספר "פתחי עולם ומטעמי השלחן"¹²¹ הביא שאכן נשים צריכות לברך לפני כל לימוד מחדש, וכן כתב הצ"ח¹²²], וראה עוד בזה ב"שדי חמד"¹²² ובספר "אמרי דוד"¹²²].

114. אורח חיים, סימן מז, סעיף ז'.

115. ואם כי החיד"א סובר שחיוב הנשים בלימוד התורה הוא רק הכשר מצוה, ואין הוא כלול במצוות תלמוד תורה, וכפי שראינו קודם לכן, אולם לעניין זה, של משך חיוב הלימוד, אין לכך לכאורה נפקא מינה.

116. ראה "יוסף אומץ", סימן סז, ד"ה ובהכי ניחא; "פתח עיניים" לשכת דף לג, ד"ה נשים, וד"ה ויותר; הגהות "ברית עולם" ל"ספר חסידים" סימן שיג.

117. הלכות תלמוד תורה, פרק א', הלכות ח', י'.

118. סימן ה'.

119. ועיין עוד בשו"ת מהרי"ל החדשות, סימן מה, ס"ק ב'.

120. לר' יעקב שלום סופר, אורח חיים, סימן מז, סעיף יד.

121. לר' דב בער קאראסיק, שם, ס"ק כא.

122א. צ"ח, ברכות יא ע"ב, ד"ה והנה (דף יח ע"א).

122. דברי חכמים, סימן קלד, ד"ה נחזור (חלק ט', עמ' 115).

122א. לר' דוד מלינובסקי, חלק א', הלכות תפילה, סימן טו, ס"ק ג' (עמ' נו).

יט. אישה אינה מצווה ועושה.

רואים אנו מכל מקום, שלדעת הגר"א — וכן ביארנו את שיטת הרמב"ם — אין חיוב לימוד תורה של נשים, שכלול במצוות תלמוד תורה. ועל פי זה ניתן יהיה להבין את דברי הגמרא בסוטה. הגמרא בסוטה¹²³ אומרת שלאישה אין זכות תורה מכיוון שאין היא מצווה ועושה, ולכאורה אין זה מובן מדוע הגמרא אומרת שאין היא מצווה ועושה? הרי היא מצווה בלימוד תורה על מנת לקיימה. אלא מכאן מוכח שאין האישה מצווה במצוות תלמוד תורה לשם קיומה¹²⁴. ועל פי יסוד זה ביאר גם בספר "מנחת יהודה"¹²⁵, שאישה פטורה מללמד את בניה גם את חלק התורה שהיא לומדת על מנת לקיים, שכן אין הלימוד הזה כלול במצוות תלמוד תורה, אלא הוא רק הכשר מצוה, לדעת כיצד מקיימים את ההלכות, ומכיוון שכן אין חיוב על האישה ללמד זאת לבניה כחלק ממצוות תלמוד תורה, שהרי רק מי שמחויב ללמוד את התורה בגדרי מצוות תלמוד תורה — מחויב גם ללמד אותה לאחרים.

כ. החידוש בפטור קטנים מתלמוד תורה.

והנה, בספר "משא בני קהת"¹²⁶, הביא את קושיית בעל ספר "דברי ירמיהו": מדוע הוצרך הרמב"ם לכתוב שקטנים פטורים ממצוות תלמוד תורה? הרי קטנים פטורים מכל המצוות. ורצה לתרץ שהרמב"ם כתב שקטנים פטורים ממצוות תלמוד תורה כדי להשמיע שהם פטורים ממצוה זו לגמרי, ואף לשם קיומה. אך הוא דחה את תירוצו ואמר שהרמב"ם כולל קטנים ונשים יחד, ונשים חייבות במצוות תלמוד תורה לשם קיומה. אולם לפי דברינו, אין מקום לקושיה ואף לא לדחייה של התירוץ. כפי שביארנו בתחילת דברינו, עוסק הרמב"ם בתחילת הלכה א' בדין שונה מזה שהוא עוסק בו בהמשך דבריו שם. בתחילת דבריו עוסק הרמב"ם במצוות תלמוד התורה לשם עצם הלימוד, ואילו בהמשכם הוא עוסק במצוות תלמוד התורה לשם קיומה. ולפי זה מובן שהרמב"ם הוצרך לכתוב בתחילת הלכה א' שקטנים פטורים ממצוות תלמוד התורה לשם עצם הלימוד, שכן בהלכה ג' הוא כתב שקטנים חייבים במצוות תלמוד התורה לשם קיומה, והיה מקום לומר שכשם שהם חייבים במצוות תלמוד התורה לשם קיומה — כך הם חייבים גם במצוות תלמוד

123. בדף כא ע"א.

124. וראה עוד בספר "אוצר המלך" (לר' צדוק הכהן מלובלין), הלכה יג, ד"ה אבל לפי, ובספר "תורת ירוחם" (לר' ירוחם זאב צננוביץ), חלק א', סימן א', ד"ה אבל עוד.

125. לר' מ"י ליפקוביץ, קידושין כט ע"ב, ס"ק פז, ד"ה בטה"מ.

126. לר' שמאי קהת הכהן גראס, פרק א', הלכה א'.

התורה לשם עצם הלימוד, שהרי זו היא מצוה אחת, וכדי למנוע הבנה זאת היה הרמב"ם צריך לכתוב שקטנים פטורים ממצוות תלמוד התורה לשם עצם הלימוד, והם חייבים רק במצוות תלמוד התורה לשם קיומה. אך לפי שיטתנו אין מקום גם לדחיית התירוץ, שכן כפי שביארנו, סוכר הרמב"ם כשיטה המובאת בגר"א, שנשים פטורות ממצוות תלמוד התורה לגמרי, ואף לשם קיומה, ולא כמו שכתב בספר "משא בני קהת"¹²⁷.

כא. גם לשיטת ה"אגור" נשים פטורות ממצוות תלמוד תורה.

ברם, נראה לחדש ולומר, שגם ה"אגור" מודה לשיטת הגר"א והרמב"ם, שאין נשים חייבות בלימוד התורה לשם קיומה כחלק ממצוות תלמוד תורה מדאורייתא, אלא זהו חיוב דרבנן בלבד. קודם לכן הבאנו את דברי הגר"א, שכתב¹²⁸: "עיין מ"א בשם אגור, ודבריהם דחויין מכמה פנים, וקרא צוות: 'ולמדתם את בניכם' — ולא בנותיכם, האיך תאמר: 'וצונו', 'ונתן לנו?' וכו', ומתוך כך שהוא מקשה על דברי ה"מגן אברהם" בשם ה"אגור" מתוך דין הדאורייתא שעליו מדברת הגמרא בקידושין, משמע שהוא סובר שגם ה"מגן אברהם" וה"אגור" עסקו בדין דאורייתא, ולגביו הם אמרו שנשים חייבות בתלמוד תורה, שהרי אם הם היו עוסקים בדין דרבנן, לא הייתה כל קושיה עליהם, שכן הם היו יכולים לתרץ בפשטות שאמנם מדאורייתא אין חיוב על נשים ללמוד תורה, אך מדרבנן הן חייבות. אולם ניתן גם להסביר שה"מגן אברהם" וה"אגור" דיברו על דין דרבנן, וממילא אין קשה עליהם קושיית הגר"א מהגמרא בקידושין. ה"אגור" כתב¹²⁹: "כתב מהר"י מולך: הא דנשים מברכות ברכת התורה... כי הן מברכות על קריאת הקרבנות, ותפלה כנגד קרבנות תקנום, והם חייבות בתפלה, וא"כ חייבות ג"כ בקריאת העולה והקרבנות, וכ"ש לדברי הסמ"ג שכתב שהנשים חייבות ללמוד הדינין השייכין להן, עכ"ל". ואם כן הוא מביא את חיוב הנשים בלימוד הדינים שלהן בשם המהרי"ל שכתב זאת בשם ה"סמ"ג", ובהערות שם¹³⁰ צויין לדברי ה"סמ"ג" בעשין י"ב. אולם המעיין ב"סמ"ג" יראה שאין הוא מביא דין כזה, ואכן בשו"ת מהרי"ל החדשות¹³¹ כותב המהרי"ל: "בהקדמת סמ"ק כתב שיש להן ללמוד מצוות הנוהגות בהן, ויש לה שכר טובה" וכו', ואם כן המקור לדין זה הוא בהקדמת ה"סמ"ק". ואמנם ה"סמ"ק" כותב בהקדמתו שיש "לומר לנשים מצוות הנוהגות להן — מצוות עשה ומצוות

127. וכן דחה שם הוא עצמו את דחייתו, אלא שלא הזכיר את דברי הגר"א.

128. אור"ח, סימן מז, סעיף יד, ס"ק יח.

129. בהלכות תפילה, סימן ב'.

130. הערה 30, במהדורת ירושלים תש"ך.

131. סימן מה, ס"ק ב', ועיין בהערה 2 שם.

לא תעשה — ותועיל הדקדוק והקריאה והתלמוד בהם כאשר יועיל עסק התלמוד להם לאנשים" וכו'. ואם כן רואים אנו שעל אף שהמהרי"ל כתב "שיש להן ללמוד מצוות הנהגות בהן", וה"אגור" הוסיף ש"הנשים חייבות ללמוד הדינים השייכים להן", מכל מקום אין זה אלא שיש "לומר לנשים מצוות הנהגות להן" מכיוון שזה יביא להן תועלת, ואם כן בודאי שאין זה חיוב דאורייתא על הנשים ללמוד תורה לשם קיומה, ולכל היותר זהו חיוב דרבנן. וכן מצינו בשו"ת "בית הלוי"¹³², שכתב שאין חיוב הנשים בלימוד התורה כלול במצוות תלמוד תורה אף לשיטת ה"אגור", וזאת גם בלא שהוכיח זאת מתוך הגרסאות¹³³.

132. לר' יוסף דובער סלוביצ'יק, חלק א', סימן ר', ס"ק א'.
וראה עוד בספר "זכרון למשה" (ספר זכרון לר' משה מנחם שובקס) עמ' שנה (במאמרו של ר' פנחס פרידמן); ובספר "אמרי דוד" (לר' דוד מלינובסקי), הלכות תפילה, סימן טז (עמ' נט).

133. ועיין עוד בכל זה בהקדמה לספר "בית הלוי" (לר' יוסף דובער סלוביצ'יק); בהקדמה לספר "חיי אדם" (לר' אברהם דאנציג); בספר "אור ישראל" (לר' ישראל מסאלנט) סימן כז; בהסכמת האדר"ת לספר "יוסף חן", חלק מדבר ים (נדפס בכתבי הרב נתן פרידלאנד, ח"ב, עמ' 246); במאמרו של ר' נתן געשטטנער: "הערות וביאורים בהלכות תלמוד תורה", סימנים א"ב (נדפס בקובץ "מאור החיים" בית נפתלי", חלק ח', סיוון תשמ"ז, עמ' עא); בספר "עיניים למשפט" (לר' יצחק אריאל), קידושין כט ע"ב, ס"ק כ', ד"ה ולכן; בספרו של מו"ר הגר"ש ישראל שליט"א: "עמוד הימיני", סימן נה; בספר "לאור ההלכה" (לר' שלמה יוסף זיין), עמ' דד; בספר "אמרי דוד" (לר' דוד מלינובסקי), חלק א', הלכות תפילה, סימן טז, ס"ק ה'; בספר "אחר האסף" (ספר זכרון לר' יחזקאל טרנא), עמ' יא; בליקוטי שיחות, חלק יד עמ' 37 במאמרו של ר' מאיר שצ'רנסקי: "ברורים בדבר לימוד תורה לנשים" (נדפס בספר היובל ה-25 של סמינר "בית יעקב", ת"א תשכ"א), ועוד.